

november 2018

Wegwijzers voor (grond)water in de omgevingsvisie

1 Doel en inhoud in het proces

De komende jaren gaan gemeenten een omgevingsvisie op de fysieke leefomgeving vastleggen. Provincies zijn hier volop mee aan slag of hebben al een omgevingsvisie vastgesteld. Zij zijn verplicht om bij de inwerkingtreding van de Omgevingswet in 2021 de omgevingsvisie te hebben vastgesteld. Voor gemeenten zal de uiterlijke datum nog worden bepaald. Ook vóór de inwerkingtreding van de Omgevingswet kunnen gemeenten en provincies al een omgevingsvisie vaststellen.

Het is van groot belang om het bodem- en watersysteem te betrekken bij het opstellen van de gemeentelijke en provinciale omgevingsvisies. Actuele maatschappelijke opgaven, zoals de energietransitie, veiligheid en gezondheid, wonen, werken en bereikbaarheid hebben allen relatie met het bodem- en watersysteem.

Daarnaast zijn er belangrijke opgaven voor het (grond)waterbeheer zelf: het bereiken van de waterkwaliteitsdoelen van de Kaderrichtlijn Water in 2027, het beheer van verontreinigingen in het grondwater en ruimtelijke adaptatie met het oog op de veranderende weersomstandigheden door de klimaatverandering.

Om de aan het (grond)water gerelateerde opgaven te realiseren is het nodig om vanuit een samenhangende toekomstvisie op het (grond)water keuzes voor te maken voor inrichting en gebruik van het watersysteem. Dit vraagt grote inzet van alle (grond)waterspecialisten om een toekomstvisie op het bodem- en watersysteem te ontwikkelen en deze in te brengen bij de ontwikkeling van de gemeentelijke of provinciale omgevingsvisie.

Doel van deze brochure

Deze brochure geeft (grond)waterdeskundigen van gemeenten, waterschappen en provincies wegwijzers voor de stappen die zij kunnen zetten om een toekomstvisie op het bodem- en watersysteem te ontwikkelen. De wegwijzers helpen om koers te zetten bij de vragen waar (grond)waterdeskundigen van gemeenten, provincies en waterschappen momenteel voor staan:

- Hoe ga je te werk om de ambities voor (grond)water voor in de Omgevingsvisie te bepalen?
- Hoe zorg je dat de ambities voor (grond)water landen in de omgevingsvisie, omgevingsplan/omgevingsverordening en in ruimtelijke projecten en (water)programma's?

De wegwijzers in deze brochure zijn ontleend aan ervaringen uit de praktijk.

Transitie

Op dit moment is (grond)water meestal een sluitpost bij ruimtelijk plannen. Integraal werken is een grote uitdaging voor alle overheidslagen en voor alle betrokkenen. De Omgevingswet faciliteert deze nieuwe werkwijze. Hier in de praktijk handen en voeten aan te geven, vraagt om een cultuurverandering waarbij overheden op een gelijkwaardige en integrale manier samenwerken met burgers, bedrijven en andere overheden. Dit veranderingsproces is te zien als een transitie (zie het [essay van Jan Rotmans](#)). Voor een transitie bestaat geen blauwdruk of recept. Wel zijn ze te beïnvloeden via organische sturing, wat neerkomt op systematisch zoeken, leren en experimenteren (Loorbach, 2007; Rotmans e.a., 2012).

Het proces waarin overheden aan de slag gaan om de ambities voor het bodem- en watersysteem te laten landen in de omgevingsvisie, is een onderdeel van deze transitie. Deze brochure geeft aanknopingspunten voor (grond)waterdeskundigen waarmee zij in de eigen situatie kunnen zoeken, leren en experimenteren met nieuwe werkwijzen om (grond)water een volwaardige plek te geven bij afwegingen over de inrichting en het gebruik van de fysieke leefomgeving.

2 Fasen in het proces

Er komen steeds meer ervaringen van gemeenten, waterschappen en provincies die aan de slag zijn met een toekomstvisie op het (grond)water en deze te agenderen voor de omgevingsvisies. Daarin zijn inmiddels een aantal terugkerende procesfasen naar boven gekomen. Afbeelding 1 toont deze procesfasen.

Deze procesfasen kunnen na elkaar plaatsvinden, maar ook (gedeeltelijk) parallel aan elkaar. Afhankelijk van de Ausgangssituatie in de gemeente/provincie kan bepaald worden met welke fase(n) gestart wordt.

Afbeelding 1: Procesfasen bij het agenderen van de toekomstvisie voor (grond)water in de omgevingsvisie, ruimtelijke projecten en het omgevingsplan/de omgevingsverordening.

Vaak start men met het bijeen brengen van (grond)waterdeskundigen van de betrokken overheden in het gebied, om te verkennen of zij meerwaarde zien in het opstellen van een gezamenlijke toekomstvisie op het (grond)water (in afbeelding 2 'wateragenda' genoemd). Als die meerwaarde wordt gezien, volgt het proces van het formuleren van een gezamenlijke toekomstvisie op het (grond)water. De toekomstvisie wordt vervolgens ingebracht bij de ontwikkeling van de omgevingsvisie, bij ruimtelijke projecten en bij de functietoedeling en regels in het Omgevingsplan.

Deze brochure geeft wegwijzers voor de te onderscheiden procesfasen. De brochure sluit af met algemene tips voor de (grond)waterdeskundigen die met dit proces aan de slag zijn of daarmee willen starten.

3 Wegwijzers voor de organisatie van het netwerk van (grond)waterdeskundigen

Het belang van samenwerken

Waterschappen, gemeenten en provincies hebben allen taken en bevoegdheden voor het (grond)waterbeheer, en werken vandaaruit aan opgaven voor het (grond)waterbeheer. De website 'Aan de slag met de Omgevingswet' een [overzicht van de nieuwe bevoegdheidsverdeling voor \(grond\)water onder de Omgevingswet](#). Deze brochure grondwater in de omgevingsvisie geeft daar een nadere toelichting op.

De taken voor grondwater voor provincies, waterschappen en gemeenten zijn onder Omgevingswet niet scherp afgebakend, en zijn complementair aan elkaar. Het is daarom van groot belang dat de overheden samenwerken bij het formuleren van een wateragenda op regionale of gemeentelijke schaal.

Voorbeeld:

Intensivering samenwerking tussen Gemeente Woerden en Provincie Utrecht

Gemeente Woerden heeft een ambitieuze duurzaamheidsagenda. In de gemeente zijn meerdere (historische) grondwaterverontreinigingen aanwezig. Woerden zet in op een gebiedsgerichte aanpak van de grondwaterproblematiek. Doel daarvan is om het gebruik van grondwater voor warmte-koude opslag te faciliteren en om de diepere grondwaterverontreiniging in de kern van Woerden aan te pakken. Doordat de bodemwetgeving per 2021 opgaat in de Omgevingswet, staat Woerden voor de keuze of het nog zinvol is om onder het regime van de huidige Wet bodembescherming (Wbb) met de gebiedsgerichte aanpak aan de slag te gaan. Om hier een keuze in te maken, vond in april 2017 een sessie plaats. Bij deze sessie zijn vertegenwoordigers vanuit de gemeente Woerden, Provincie Utrecht, Waterschap Stichtse Rijnlanden, het UP team gebiedsgericht grondwaterbeheer, vertegenwoordigers van het Omgevingswetteam grondwater van RWS/Bodem+ en het waterschap andere relevante stakeholders uitgenodigd. Deze sessie leidde tot de volgende inzichten:

- De gemeente concludeert dat het initiëren van gebiedsgericht grondwaterbeheer (GGB) onder de Omgevingswet niet los gezien kan worden van de taken die de provincie heeft ten aanzien van de grondwaterkwaliteit. De provincie is bijvoorbeeld als eerste aan zet om aan te geven welke eisen zij vanuit de KRW (Kaderrichtlijn Water)/GWR (Grondwaterrichtlijn) willen stellen aan GGB. De provincie is als bevoegd gezag Wbb betrokken en zal in die rol het gebiedsplan toetsen aan haar beleid vanuit de KRW/GWR. Daarnaast kan de provincie een belang hebben bij het initiëren van GGB vanuit het beschermen van kwetsbare objecten en gebieden in het kader van de KRW.
- De provincie trekt de conclusie dat ze nu, samen met gemeenten, invulling moet geven aan dit onderdeel van de KRW/GWR en niet meer kan leunen op de Wbb, noch dat ze 'klaar' is met het beheer van bodemverontreinigingen. De uitdaging om de invulling van het instrumentarium opnieuw te bekijken, ligt dan ook bij de provincie en de gemeenten, waarbij vanuit de samenwerking aan de grondwateropgaven ook de waterschappen betrokken moeten worden.

- De invulling van de ambities, doelen en de kaders van de KRW en GWR vraagt zowel betrokkenheid van de grondwaterkwantiteit- als van de grondwaterkwaliteitsmensen binnen de provincie. Beide teams hadden in het verleden (te) beperkt onderling contact. Inmiddels zijn de teams samengevoegd onder één programmamanager en leert men elkaars taal spreken.
- Met het wegvallen van de Wbb vervalt de vanzelfsprekendheid dat grondwater 'geregeld' is. Er is behoefte aan meer duidelijkheid en de wens is dat over de invulling van de nieuwe situatie op korte termijn meer duidelijkheid komt. De partijen (provincie, waterschap en gemeente) concluderen dat ze, om die duidelijkheid te krijgen, snel met elkaar in gesprek moeten gaan over het grondwatersysteem. Ambities, opgaven en taakverdeling moeten in samenhang worden beoordeeld.

De sessie in april 2017 was het startpunt voor een intensieve samenwerking tussen Gemeente Woerden, de betrokken afdelingen van Provincie Utrecht en Waterschap Stichtse Rijnlanden. Samen werken zij de doelstellingen, maatregelen en juridische ophanging van het gebiedsgericht grondwaterbeheer in Woerden verder uit.

Netwerk vormen of uitbouwen

Voor het formuleren van een regionale toekomstvisie op het (grond)water is het belangrijk om een netwerk te vormen met (grond)waterdeskundigen van gemeente(n), waterschap(pen) en provincie. De keuze van het gebied waarvoor de toekomstvisie voor het (grond)water van het gebied wordt opgesteld, is sturend voor welke netwerkpartners bij dit proces betrokken moeten worden. Als er drinkwaterbeschermingsgebieden aanwezig zijn voor het gebied waarvoor de toekomstvisie wordt opgesteld, worden ook grondwaterdeskundigen van drinkwaterbedrijven in het netwerk betrokken.

In de praktijkvoorbeelden komen verschillende schaalniveaus naar voren waarop men een (grond)waternet vormt: op provinciale schaal, op de schaal van een samenwerkingsverband van een aantal gemeenten of op de schaal van één gemeente.

In de beschikbare praktijkvoorbeelden zijn het veelal de waterschappen of de provincies die het voortouw hebben genomen bij het initiëren van een (grond)waternetwerk. Maar er zijn ook voorbeelden dat dit vanuit een gemeente is gedaan.

Het vormen van het (grond)waternetwerk kan gefaseerd plaatsvinden. Afhankelijk van waar 'energie' is, kan in eerste instantie worden begonnen met een netwerk van bijvoorbeeld alleen waterschappen en provincie of alleen gemeenten. Als volgende stap kan verbreding van het netwerk plaatsvinden met (grond)waterdeskundigen van de andere omgevingspartners in het gebied.

Vaak zijn er al bestaande netwerken op het vlak van (grond)water die als startpunt gebruikt kunnen worden. Bijvoorbeeld rondom de gebiedsdossiers voor de drinkwaterwinningen, regionale werkgroepen voor de Kaderrichtlijn Water, klimaatadaptatie, natuur, groen, bodemsanering of bodemenergie. Bij de vorming of de uitbouw van het netwerk voor het opstellen van de wateragenda is het daarom van belang om in kaart te brengen welke netwerken van (grond)waterdeskundigen operationeel zijn in het gebied. Het gaat daarbij niet alleen mensen van grondwater, oppervlaktewater en rioleringen, maar ook om de mensen van het groen-netwerk. Deze laatste groep heeft een grote rol bij het formuleren van de ambities en maatregelen voor klimaatadaptatie.

Bepaal bij het geval van al bestaande meer sectoraal gerichte (grond)waternetwerken in overleg wie namens de bestaande netwerken/werkgroepen deelneemt in de werkgroep die de wateragenda voor de omgevingsvisie(s) gaat voorbereiden. Spreek ook af oer de terugkoppeling naar/afstemming met deze werkgroepen plaatsvindt.

Voorbeeld

Met start vanuit netwerk van (grond)waterdeskundigen en daarna verbreden:
De Brabantse waterpartijen

De Brabantse waterpartijen betreffen de vier waterschappen in Brabant, Brabant Water en de provincie Noord-Brabant. Deze waterpartijen hebben als aftrap voor de dialoog over de Brabantse Omgevingsvisie, het document 'Water in Brabant 2030' opgesteld. Het doel hiervan is om in Noord-Brabant te werken aan een robuuste en klimaatbestendige toekomst.

Het document 'Water in Brabant 2030' schetst een beeld van de gewenste situatie van water rond 2030 en agendeert ambities, urgenties en stappen voor de komende jaren. 'Water in Brabant 2030' is dus geen eindproduct, integendeel.

Als vervolgstap op het opstellen van het document 'Water in Brabant 2030' hebben de Brabantse partijen samenwerking gezocht met de gemeenten.

Voorbeeld

Start met breed netwerk van (grond)waterdeskundigen: Limburgse Waterpartners

In Limburg werken waterdeskundigen van 15 gemeenten, Waterschap Limburg en Provincie Limburg en WML Limburgs Drinkwater samen in het netwerk 'Limburgse Waterpartners'. Het streven van het netwerk is om vooraan in ruimtelijke processen betrokken te worden. Op dit moment is (grond)water meestal een sluitpost bij ruimtelijk plannen.

Als eerste stap heeft het netwerk de 'Bouwstenen voor water en klimaat' opgesteld. De bouwstenen zijn een basis en hulpmiddel voor de visievorming van de gemeenten. Meer hierover leest u in de volgende paragraaf van deze brochure.

Zodra water verder uitgewerkt moet worden - in de omgevingsvisie, in het omgevingsplan, in programma's, in concrete projecten of in beheermaatregelen - dan zijn de 'Limburgse Waterpartners' beschikbaar om daarin mee te denken.

Bestuurlijke afstemming

Het is aan te raden om vanaf de start van de werkzaamheden van het netwerk ook afspraken over bestuurlijke afstemming te maken:

- Benoem voor iedere organisatie die deelneemt in het netwerk een persoon die zorgt voor afstemming met de betrokken bestuurder(s) in de eigen organisatie (informereren over het initiatief van het netwerk, toetsen uitgangspunten en tussenresultaten, voorleggen eindconcept van de gezamenlijke wateragenda).
- Stel vast wie verantwoordelijk is voor de afstemming met bestaande bestuurlijke platforms in het gebied.

4 Wegwijzers voor het opstellen van een 'wateragenda'

De term 'wateragenda' staat in deze brochure voor een toekomstvisie op het bodem- en watersysteem. De wateragenda is geen verplichte planfiguur in de Omgevingswet. Een 'wateragenda' wordt in diverse regio's gebruikt als hulpmiddel om het (grond)waterbelang van alle (water)partijen uit te werken op alle niveaus – van visie tot uitvoering – en in te brengen in de visies, plannen, programma's en projecten van de betrokken overheden.

Een wateragenda beschrijft op hoofdlijnen de relevante kenmerken en opgaven voor het watersysteem voor een gebied. Een wateragenda kan, naar voorbeeld van de Wateragenda 'Water in Brabant 2030', uit de volgende elementen worden opgebouwd:

- het historisch perspectief: wat is het verhaal van water in het gebied, welke kenmerken heeft het bodem- en watersysteem, welke opgaven zijn er voor het bodem- en watersysteem en welke diensten levert het (bodem- en) watersysteem?
- een toekomstperspectief: wat is de situatie van het bodem- en watersysteem in de toekomst, bijvoorbeeld in 2030 of 2050? Daarbij worden de verwachte effecten van klimaatverandering beschreven.
- een ontwikkelperspectief: Wat zijn de ambities en stappen voor de komende jaren en hoe gaan we daaraan samen met de omgevingspartners invulling geven? Welke rol kan het bodem- en watersysteem vervullen bij actuele huidige maatschappelijke opgaven zoals energietransitie, klimaatadaptatie, circulaire economie, biodiversiteit en woningbouw?

Bij het opstellen van een wateragenda is het niet nodig om bij nul te beginnen: vaak zijn al veel (deel)onderwerpen uitgewerkt in bestaande beleidsstukken, plannen, programma's en onderzoeksrapporten. Deze stukken vormen het startpunt voor het opstellen van de wateragenda.

Alle kennis en kennisdragers aan tafel

Voor het opstellen van de wateragenda voor een gebied is het van belang om de kennis van alle kennisvelden van (grond)water binnen het netwerk te gebruiken. Niet alleen de rapporten zijn daarbij belangrijk, maar vooral ook de personen die kennisdrager zijn. Dat maakt het mogelijk om met inbreng van de kennisdragers en vanuit een benadering van het watersysteem als geheel, de ambities voor het (grond)water te bepalen.

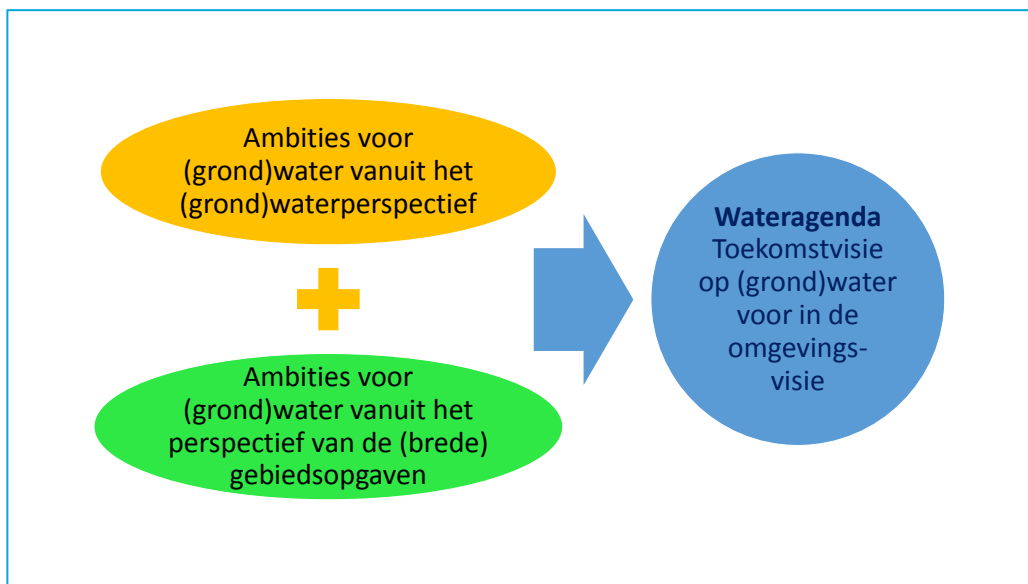
Gelijktijdig werken vanuit twee perspectieven

De praktijkvoorbeelden laten zien dat men bij het bepalen van de wateragenda veelal gelijktijdig vanuit twee perspectieven werkt:

- Vanuit het (grond)waterperspectief: De sectorale opgaven voor (grond)waterbeheer worden in beeld gebracht, zoals de opgaven voor het bereiken van de KRW-doelen, tegengaan van verdroging, opheffen wateroverlast, beheersen of saneren grondwaterverontreinigingen, etc. Aan de hand daarvan bepalen de (grond)waterdeskundigen welke ambities nodig zijn in de omgevingsvisie om deze (grond)wateropgaven te realiseren.
- Vanuit het perspectief van de gebiedsopgaven: Voorbeelden van brede opgaven zijn de bekende gemeentelijke thema's wonen, werken en mobiliteit en brede thema's
- Ontwerpbouwstenen voor de integratie van ruimtelijke kwaliteit, gezondheid en klimaat, op basis van het natuurlijk systeem.

- zoals gezondheid, veiligheid, klimaatadaptatie en energietransitie. Voor deze opgaven wordt verkend waar deze opgaven leiden tot dilemma's met betrekking tot (grond)waterbeheer, en waar het bodem- en watersysteem juist kan bijdragen aan deze opgaven.

Afbeelding 2 illustreert dit proces.

Afbeelding 2: Vanuit twee perspectieven toewerken naar de wateragenda voor de omgevingsvisie.

Voorbeeld

Handreiking Samenwerken aan integrale omgevingsvisies met water

Waterschap Vallei en Veluwe en Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden hebben samen met zes gemeenten pilots uitgevoerd. Doel daarvan was om te leren hoe de Omgevingswet op een productieve manier in gebiedsprocessen gebruikt kan worden. De evaluatie van de zes pilots is vertaald naar de Handreiking Samenwerken aan integrale omgevingsvisies met water. Deze handreiking geeft tips voor het opstellen van een wateragenda. De handreiking richt zich op waterschappen, maar de tips zijn ook goed bruikbaar voor (grond)waterdeskundigen van gemeenten en provincies en ondersteunende omgevingsdiensten. Een greep uit de tips:

- Stel per gebied een wateragenda op om per gebied de waterbelangen integraal in te kunnen brengen in een proces voor een omgevingsvisie of -plan (het (grond)water-perspectief).
- Als er al een wateragenda is, check dan met de regionale waterpartners of (gedeeltelijke) actualisatie nodig is voor inbreng in de gemeentelijke omgevingsvisie(s).
- Geef experts een specifieke rol als bewaker van kennis en kunde in het proces.
- Benut integratieve thema's, zoals leefbaarheid, veiligheid, gezondheid en duurzaamheid (het perspectief van de brede gemeentelijke opgaven).
- Gebruik de inhoudelijke 'haakjes' die gemeenten aan waterschappen voorleggen, bijvoorbeeld klimaatopgaven of gezondheid.

Hulpmiddelen voor het bepalen van de wateragenda

Op de website van de [Natuurlijke Alliantie](#) zijn diverse instrumenten te vinden die behulpzaam zijn bij het formuleren van ambities voor het (grond)water:

- Gidsmodellen, wijzen de weg naar klimaatadaptatie, op regionaal en stedelijk niveau.
- Fotobank Natuurlijke Alliantie: inspiratiefoto's, shadebeelden en bloopers.
- Stadsgeneses - voorbeelden. Stadsgeneses verbeelden de manier waarop de ondergrond een rol heeft gespeeld bij de ontwikkeling van een stad. Ze zijn een hulpmiddel om het natuurlijk systeem van en stad te begrijpen en uit te leggen.

Hoe formuleer je de ambities?

In algemene zin is het belangrijk om de ambities voor het (grond)water breed te formuleren. Zo laat je ruimte voor initiatief, én hou je flexibiliteit voor de verdere invulling.

Kijk bij het formuleren van de ambities ook naar de ruimtelijke impact. Voor klimaatadaptatie is de ruimtelijke impact veel groter dan verwacht. In dicht bebouwde gebieden kan dit tot ruimtegebrek boven- en ondergronds leiden. Het is daarom van groot belang om ook de ruimtelijke reservering die nodig is om de (grond)waterambities te realiseren, in kaart te brengen en te betrekken bij de Omgevingsvisie.

Ambities kunnen gezamenlijk voor de schaal van regio worden opgesteld, maar ook voor de schaal van de woonkernen van een gemeente. Het is belangrijk om de ambities en maatregelen op elk schaalniveau helder te krijgen, en de samenhang daartussen te borgen en zichtbaar te maken. Regionaal is dat bijvoorbeeld de veiligheid van de dijken, lokaal is dat de verharding bij particulieren.

De burger is een belangrijke partner bij het grondwaterbeheer en bij het realiseren van de ambities voor klimaatadaptatie. In de gemeentelijke omgevingsvisie maken praktisch geformuleerde ambities het voor burgers makkelijker om aan te haken.

Bij het verkennen van de ambities kan naar voren komen dat er voor bepaalde (grond)waterthema's onvoldoende informatie of kennis is. In die gevallen kan de ambitie geformuleerd worden in de trant van 'kennis opbouwen van .....' of 'in kaart brengen van .....

De publicatie 'Bouwstenen voor water en klimaat' van de Limburgse Waterpartners geeft inspiratie voor de inhoud van de een regionale wateragenda, en de manier waarop daarin de ambities geformuleerd kunnen worden.

Voorbeeld

Bouwstenen voor water en klimaat van de Limburgse Waterpartners

In Limburg werken waterdeskundigen van 15 gemeenten, Waterschap Limburg en Provincie Limburg en WML Limburgs Drinkwater samen in het netwerk 'Limburgse Waterpartners'. Als eerste stap heeft het netwerk de handreiking 'Bouwstenen voor water en klimaat' opgesteld. De handreiking bestaat uit vier bouwstenen voor water en klimaat: natuurlijk water, passende bescherming – 'hoogwater Maas' en 'droge voeten', schoon water en voldoende water. De bouwstenen zijn een basis voor de eerste visievorming van de gemeenten. Voor elke bouwsteen beschrijft de handreiking:

- Het doel - of te wel de ambitie – voor de bouwsteen. Dit betreft het (grond)waterperspectief.

Voor de Bouwsteen 'Passende bescherming - Droge voeten' (voorkomen wateroverlast vanuit het watersysteem) is het doel in de Limburgse handreiking als volgt geformuleerd:

* Wij bieden onze inwoners, bebouwing, landerijen, infrastructuur een passende bescherming tegen overstromingen, wateroverlast en andere gevolgen van de klimaatverandering. Hierbij is ons streven om in 2050 een klimaat adaptieve inrichting en beheer van onze gemeente te realiseren.

- Wat er nog meer bereikt wordt als het doel gerealiseerd wordt. Bijvoorbeeld ten aanzien van biodiversiteit, de zorgplicht voor inzamelen en transport van afvalwater, recreatieve waarde van oppervlaktewater, veiligheid en meervoudig ruimtegebruik.

Voor de Bouwsteen 'Passende bescherming - Droge voeten' beschrijft de Limburgse handreiking dat als het doel bereikt wordt onder meer ook het volgende bereikt:

* Grotere zelfredzaamheid bij burgers en bedrijven door hen te informeren over de risico's en wat ze zelf kunnen doen om schade te beperken;

* Vitalere bodems in de landbouw: een betere waterhuishouding gaat samen met een hogere opbrengst.

- Aanvullende kansen die realisatie van het doel voor het water-thema biedt voor brede gemeentelijke opgaven, zoals recreatie, natuur, wonen, energietransitie. Dit is het perspectief van de brede gebiedsopgaven.

Voor de Bouwsteen 'Passende bescherming - Droge voeten' beschrijft de Limburgse handreiking dat als het doel bereikt wordt onder meer ook het volgende bereikt voor de brede gemeentelijke opgaven:

* Recreatieve waarde van het gebied verhogen door water een prominentere plek te geven in het stedelijk en landelijk gebied;

* Stedenbouwkundige en landschappelijke verbetering door de beken weer zichtbaar te maken of natuurlijk door het landschap te laten lopen;

* Verbeteren leefklimaat in steden door hittestress en wateroverlast tegen te gaan.

- Aanwijzingen voor de manier waarop de ambities voor de bouwsteen in de omgevingsvisie kunnen worden omschreven.

Voor de Bouwsteen 'Passende bescherming - Droge voeten' geeft de Limburgse handreiking onder meer de volgende voorzetten voor omschrijving van de ambities in de omgevingsvisie:

* Het voor deze bouwsteen omschreven doel – of te wel de ambitie – overnemen in de omgevingsvisie (zoals omschreven bij het eerste punt);

* Het belang onderstrepen van het robuust en veerkrachtig inrichten van het watersysteem, en aangeven dat de gemeente ruimte gaat reserveren voor het watersysteem (en dit gaat concretiseren in het omgevingsplan);

* Stimuleren van grondgebruik passend bij de waterhuishouding. Hiervoor kunnen in de omgevingsvisie duurzame locaties worden aangeduid voor de verschillende bedrijfstypen.

- Het beleidsmatige en juridische kader.

Voor de Bouwsteen 'Passende bescherming - Droge voeten' beschrijft de Limburgse handreiking onder meer het volgende kader:

* Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie: in 2050 is Nederland klimaat adaptief ingericht en in 2025 zijn alle maatregelen vastgelegd in regionale en lokale plannen.

* De normering regionale wateroverlast is vastgelegd in de Provinciale omgevingsverordening en is gekoppeld aan de POL-perspectieven en daarmee aan het overheersende grondgebruik.

5 Wegwijzers voor het toepassen van (grond)waterambities in de omgevingsvisie, in ruimtelijke projecten en in het omgevingsplan/ de omgevingsverordening

Nadat de wateragenda is opgesteld, vraagt het vertalen van de ambities voor (grond)water naar de omgevingsvisie, naar plannen en regels in het omgevingsplan/omgevingsverordening en naar ruimtelijke projecten blijvende aandacht. Er is nog maar beperkte praktijkervaring met deze processen. De praktijkervaringen tot nu toe bieden hiervoor de een aantal aanknopingspunten, die hierna verder worden toegelicht:

- Stel een (grond)watercoördinator aan, die zorgt voor inbedding van de wateragenda in de diverse vervolgtrajecten.
- Vertaal de omgevingsvisie naar een (regionale of gemeentelijke) uitvoeringsagenda.
- Start met pilots om de wateragenda/omgevingsvisie te vertalen naar inrichtingsprincipes en werkprocessen.
- Doe ervaring op met burgerparticipatie in een concreet ruimtelijk project.

Stel een (grond)watercoördinator aan

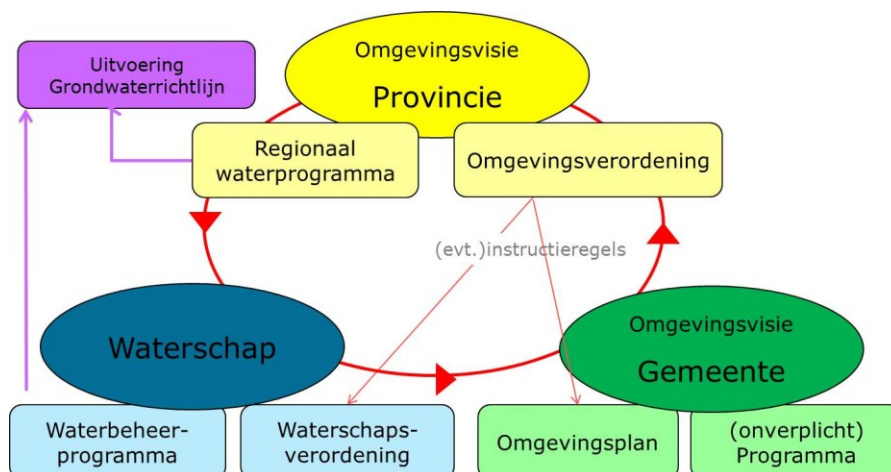
Het inbrengen van de ambities en principes van de wateragenda bij de voorbereiding van de (gemeentelijke) omgevingsvisies, vraagt om een actieve bijdrage van de (grond)waterdeskundigen. Om deze bijdrage te coördineren, wordt vaak gewerkt met een (grond)watercoördinator binnen de gemeente of provincie. Gemeenten, die vaak zelf beperkte kennis van (grond)water in huis hebben, kunnen samen met het waterschap de rol van (grond)watercoördinator organiseren.

De (grond)watercoördinator houdt nauw contact met de projectleider(s) van het omgevingsvisietraject en zorgt ervoor dat op het juiste moment aan de relevante werksessies en werkgroepen wordt deelgenomen door een passende vertegenwoordiging van het (grond)waternetwerk.

De coördinator kan op dezelfde manier de inbreng vanuit het (grond)waternetwerk bij het opstellen van het omgevingsplan verzorgen.

Bij het betrekken van de (grond)waterambities uit de omgevingsvisie bij ruimtelijke projecten kan een (grond)watercoördinator een stimulerende rol spelen. Deze coördinator houdt contact met de afdelingen waar de projectleiding voor ruimtelijke projecten (realisatie, onderhoud en beheer) ligt.

De handreiking Ondergrondwijzer Provincie Zuid-Holland geeft aanwijzingen voor de samenwerking tussen ondergrondcoördinator en projectleiders van ruimtelijke projecten. Dit wordt toegelicht in onderstaand voorbeeld.

Afbeelding 3: <https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/thema/water/grondwater/>

Voorbeeld

Ondergrondwijzer Provincie Zuid-Holland - aanwijzingen voor de samenwerking tussen ondergrondcoördinator en planteams:

De Ondergrondwijzer van Provincie Zuid-Holland geeft tips voor het betrekken van de agenda voor de ondergrond, inclusief grond- en oppervlaktewater, in ruimtelijke planprocessen. Het stuk geeft aanwijzingen voor het proces, de rollen en taken en voor de inhoudelijke argumenten vanuit ondergrond per fase van een planproces. Centraal staat de 'ondergrondcoördinator'. Deze organiseert de gezamenlijke inbreng van de verschillende (interne en externe) spelers binnen het werkveld 'bodem en ondergrond', gebruik makend van het principe van 'samen weet je meer'. De ondergrond-coördinator zorgt ervoor dat de ondergrondagenda en kennis over de ondergrond bij het planteam wordt ingebracht in alle fasen van de planvorming (initiatieffase, verkenningsfase, planontwikkeling en besluitvorming).

Voorbeeld

Uitvoeringsagenda Stadsvisie Ede:

Gemeente Ede heeft in de Stadsvisie Ede lijnen uitgezet voor de vertaling van de visie naar de uitvoering.

De wens is om binnen de organisatie één roerganger te hebben voor de doorwerking van de Stadsvisie. Dit wordt de beleidsregisseur Ruimtelijke Ordening. Deze regisseur wordt verantwoordelijk voor het opstellen van een uitvoeringsagenda, en voor de 3-jaarlijkse monitoring van de inspanningen die zijn gedaan en de effecten daarvan. Aan de hand van de monitoring wordt met de gemeenteraad de uitvoeringskoers voor de komende drie jaar besproken, en wordt geëvalueerd of de leidende principes uit de visie goede sturing geven en voldoende inspelen op de actuele trends.

Vertaal de omgevingsvisie naar een (regionale of gemeentelijke) uitvoeringsagenda

De implementatie van de omgevingsvisie vraagt om planning en coördinatie. Een uitvoeringsagenda op gemeentelijk of regionaal niveau kan hierbij behulpzaam zijn. Voorbeelden hiervan zijn de uitvoeringsagenda bij de stadsvisie van Ede en de regionale agenda omgevingsvisie van de regio Hart van Holland.

Voorbeeld

Regionale agenda omgevingsvisie Het Hart van Holland

In de regionale Visie voor Het Hart van Holland, hebben 10 gemeenten samen een 'regionale agenda omgevingsvisie 2040' ontwikkeld. Onderdeel van deze visie is een werkwijze voor realisatie van de visie, de samenwerkingsagenda. Daarin zijn de concrete acties voor de komende jaren benoemd. Die zijn deels nog onderzoekend of verkennend van aard. Bijvoorbeeld 'behoefte aan wonen, kantoren en bedrijventerreinen in kaart brengen' of 'financieringsmogelijkheden verkennen'. Voor iedere actie benoemt de regionale agenda welke gemeenten aan de geagendeerde activiteiten deelnemen, en welke gemeente als 'trekker' voor iedere activiteit zal optreden.

Voer pilots uit om de wateragenda/omgevingsvisie te vertalen naar inrichtingsprincipes en werkprocessen

Waar in de wateragenda en de omgevingsvisie de ambities voor (grond)water redelijk abstract worden geformuleerd, volgt bij de vertaling daarvan naar ruimtelijke projecten een spannende fase: houden de ambities stand in de praktijk, ook als dit leidt tot meer complexiteit en wellicht hogere kosten voor realisatie en beheer? The proof of the pudding is in the eating!

Gemeente Leiden is de uitdaging aangegaan in vier pilotprojecten, en beraadt zich momenteel op inrichtingsprincipes voor de stad en de wijze waarop de werkprocessen aangepast kunnen worden om bij alle toekomstige ruimtelijke projecten handen en voeten geven aan de meer abstracte (grond)waterambities.

Voorbeeld

Toepassing regionale agenda omgevingsvisie 2040 Hart van Holland in Leiden

Gemeente Leiden heeft besloten om met het ondergrondhoofdstuk uit de regionale agenda voor de omgevingsvisie 2040 Hart van Holland aan de slag te gaan. De gemeente heeft vier pilots uitgevoerd waarbij klimaat- en energiematregelen zijn ingepast in bestaand bebouwd gebied met een verdichtingsopgave voor de woningbouw. Een van de pilots had betrekking op een locatie waar de riolering aangepast moest worden. Dit is ook hét moment om nieuwe infrastructuur voor warme en energie te ontwerpen. Het streven was, met het oog op tegengaan van hittestress en de opgave voor biodiversiteit, om zoveel mogelijk bodem te sparen. Het zoeken naar ruimte in de ondergrond voor al deze opgaven leidde tot een enorme puzzel. Dit leidt tot creatieve oplossingen, zoals een voorziening voor regenwateropvang in open water, waarmee geen hemelwaterafvoer in de ondergrond nodig is en een kwaliteitsverbetering in de open ruimte ontstaat. Momenteel beraadt de gemeente zich op mogelijkheden om het geplande open water in te zetten als ondersteuning van het toekomstige warmte- en koude-net. De afdeling Beheer beraadt zich op wat de uitkomsten van het project betekenen voor volgende projecten. De afdeling Stedelijke Ontwikkeling probeert de ervaringen bij dit project nu door te vertalen naar inrichtingsprincipes voor de stad.

Een van de inzichten van het project is: Het serieus meenemen van het bodem- en watersysteem compliceert ruimtelijke projecten, maar het eindresultaat kan er veel aantrekkelijker door worden.

Doe ervaring op met burgerparticipatie in ruimtelijk projecten

Participatie door burgers en bedrijven bij de ontwikkeling en uitvoering van het omgevingsbeleid is een belangrijke pijler van de Omgevingswet. Vroegtijdig samenwerken vergroot de kwaliteit van oplossingen en zorgt ervoor dat verschillende perspectieven, kennis en creativiteit direct op tafel komen. Zonder de inzet van particulieren en ondernemers gaan opgaven als klimaatadaptatie en de energietransitie niet lukken. Participatie is maatwerk. Om te illustreren hoe een participatieproces rondom grondwateropgaven vorm kan krijgen, en wat dit kan opleveren, is hieronder een voorbeeld uit de praktijk van Gemeente Almelo weergegeven.

Voorbeeld

Burgerparticipatie bij klimaatadaptatie in bebouwd gebied van Almelo

In het Living Lab Overijssel 'Klimaatadaptatie in de Omgevingswet' hebben drie waterschappen, drie gemeenten en de provincie in Overijssel geëxperimenteerd met participatie rondom ruimtelijke maatregelen voor klimaatadaptatie. Een van de proefgebieden was een wijk in Almelo. Een wijk met relatief hoge werkloosheid, ruimtelijke en fysieke verloedering, woningen met lage energie-labels, onveiligheid door verkeer en tekortschietende handhaving. Waar ook overlast door prostitutie, gokken en drugshandel speelt.

Bewoners maken zich zorgen over ratten, over-bewoning, dubbel-parkeren en (veel) te hard rijden. In het licht van klimaatverandering zijn er op enkele dagen per jaar ook urgenties zoals hittestress in de zomer en statistisch eens in de tien jaar water op straat bij extreme neerslag. Verder moet het rioolstelsel worden vervangen. Al met al een kluwen van urgenties, van sociaal-cultureel tot sociaaleconomisch en van (water)bouwkundig tot infrastructureel.

De noodzaak van rioolvervanging is een kans en een financiële motor voor een transformatie. Parallel overweegt de woningcorporatie te investeren in verduurzaming van woningen met oog op betere energieprestaties en bij gevolg voor de huurders waarschijnlijk lagere energiekosten, lagere verzekeringspremies en verhoging van de leefbaarheid. Bewoners en ondernemers zijn overwegend positief over verbeteringen in hun wijk en zijn bereid hierover actief mee te denken en ook te handelen. Suggesties voor verbeteringen zijn gedaan tijdens huis-aan-huis-contacten door vaste gemeenteambtenaren die aan vertrouwen winnen, en tijdens drie bijeenkomsten in de loop van 2017. Provincie Overijssel en Waterschap Vechtstromen zijn bereid mee te werken aan verduurzaming van de wijk in waterhuishoudkundige zin. Hierbij is het zaak dat deze overheden zich realiseren dat de bewoners klimaat en water niet expliciet noemen als aandachtspunten. Afkoppelen wordt geassocieerd met (extra) water op straat, groenaanslag door algen en gladheid en is daarom nu nog een brug te ver. Alle betrokken partijen onderkennen de urgenties en de noodzaak in te zetten op een krachtig keerpunt. Bewoners en ondernemers zijn bereid actief mee te denken en te doen op voorwaarde dat overheden luisterend en dienstbaar opereren en aansluiten bij hun behoeftpunten.

Van de overheden beschikt vooral de gemeente over middelen om het rioolstelsel te vervangen en te verduurzamen. Voor het waterschap is het van belang dat bij te verwachten toename van hoosbuien oplossingen worden gezocht om water beter te bergen en af te voeren, zodat overlast en schade kunnen worden voorkomen. Dergelijke oplossingen in de wijk vormen mogelijk een grondslag om een bijdrage aan de bekostiging ervan te leveren.

Het overleg tussen de partijen heeft geresulteerd in een maatregelenprogramma dat in 2018 wordt uitgevoerd. Onderdelen daarvan zijn: vervanging en transformatie van de riolering, afkoppeling van regenwater als dat meerwaarde heeft en geen overlast geeft, met stroomrichting anticiperen op hoosbuien, verlagen van de maximumsnelheid en extra parkeerplaatsen, kwadranten met bodem en struiken naar keuze van de bewoners, aanleg van geveltuintjes door de bewoners.

6 Wegwijzers voor de waterprofessional – wat vraagt dit traject van de (grond)waterdeskundigen?

De omvorming naar de Omgevingswet is niet alleen de grootste wetgevingsoperatie die ooit Nederland heeft plaatsgevonden, het integrale werken dat uitgangspunt is voor de Omgevingswet vraagt ook om een cultuurverandering bij iedere betrokken organisatie.

Cultuurveranderingen kosten tijd. Het is voor alle betrokkenen zoeken naar nieuwe manieren van samenwerken, dus ook voor de deskundigen die (grond)water willen inbrengen in het omgevingsvisietraject. Wat betekent dit voor u als (grond)waterdeskundige? Hieronder een aantal tips.

Accepteer dat het een leerproces is; vallen en opstaan hoort erbij

De praktijk laat zien dat dat het proces van voorbereiden van ambities voor (grond)water tot inbrengen van de ambities voor het bodem- en watersysteem in de omgevingsvisies soms veel weg heeft van een Echternachse processie: drie stappen vooruit, en dan weer twee stappen achteruit. De ervaringen van het Netwerk Bodem en Ondergrond in de Leidse regio illustreren hoe zo'n traject met 'ups en downs' kan verlopen:

Voorbeeld

Procesverloop Netwerk Bodem en Ondergrond in de Leidse regio

De kiem voor het Netwerk Bodem en Ondergrond in de Leidse regio lag bij Gemeente Katwijk. Enkele jaren geleden startten twee gemeentelijke bodemadviseurs daar een traject om de interne bewustwording van kansen vanuit bodem en ondergrond te vergroten. Dit traject leverde een mooi bodemboek op en een aantal enthousiaste collega's.

Maar het bleek niet genoeg om ondergrondambities te laten landen in de omgevingsvisie: het adviesbureau dat de gemeente hielp bij de opstelling van een strategische lange termijn visie, had geen affiniteit met de ondergrond.

Hoe deze situatie te doorbreken? Wegens vertrek een van de twee bodemadviseur was er nog één bodemadviseur in de gemeente. Hij realiseerde zich dat hij het alleen niet zou redden: een veel sterker intern en extern netwerk was nodig.

Het voornemen tot een regionale omgevingsvisie greep hij aan om ondergrondcollega's van de omliggende gemeenten, omgevingsdienst en waterschap te benaderen. Zo ontstond een regionaal netwerk van twintig ondergronddeskundigen, het Netwerk Bodem en Ondergrond Leidse regio. Ook de provincie en het drinkwaterbedrijf haakten daarbij aan.

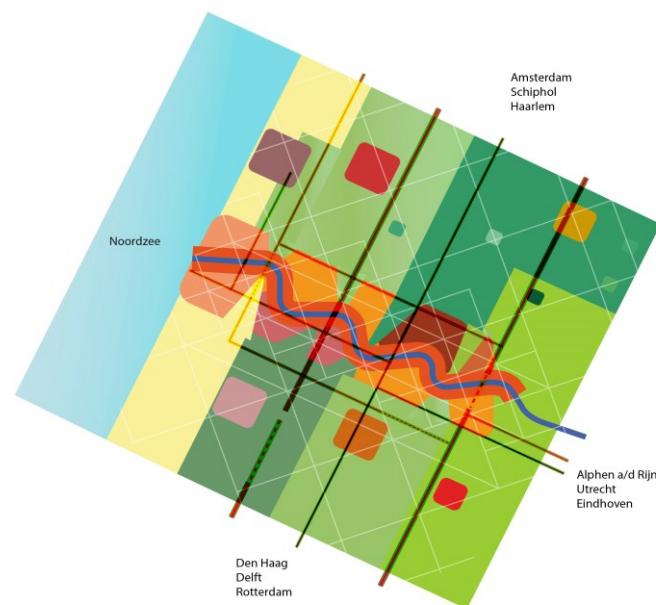
De vliegende start was geen garantie voor succes: Na de eerste drie bijeenkomsten dreigden enkele deelnemers af te haken. Ze concludeerden dat bodem en ondergrond geen item was in hun gemeente.

Het netwerk ging verder, maar leerde wel uit de gesprekken met de afhakers dat het netwerk zich moest richten op concrete actuele opgaven. In de Leidse regio zijn dat: de regionale en gemeentelijke omgevingsvisies, klimaatadaptatie en energietransitie.

voegen aan de opgaven van de gemeente uit het netwerk die bezig was met de omgevingsvisie. In een werksessie werd een agenda voor de ondergrond uitgewerkt voor de thema's die in de gemeente spelen, zoals identiteit van het gebied, behoud bollenteelt, zoute kwel, bodemdaling en energietransitie. Een half jaar later verscheen de concept-omgevingsvisie van deze gemeente, en bleek dat de inbreng vanuit het ondergrondnetwerk niets was overgenomen. Daarop gaf de provincie in haar zienswijze aan dat er te weinig aandacht was voor een duurzame omgang met de ondergrond. In de zienswijze bood de provincie aan om met hulp van de omgevingsdienst en de provincie een verbeter slag te maken.

De gemeente accepteerde de geboden hulp. Er volgden twee sessies waaraan het netwerk meedeed: een sessie over klimaatadaptatie en een over energietransitie. In de sessies werd met straten en wijken gewerkt, waardoor hele praktische maatregelen werden bedacht. Aan het einde van de sessie sprak een wethouder bewondering uit voor het netwerk: "Dit netwerk biedt de kans om van elkaars kennis en expertise te profiteren, van elkaar te leren door bij elkaar in de keuken te kijken!".

Twee jaar na de start groeit het netwerk nog steeds. Het netwerk heeft geleid tot bewustwording en meer kennis en kennissen op het raakvlak van boven- en ondergrond. Dankzij het netwerk is in de regionale agenda voor de omgevingsvisie Hart van Holland een stevig ondergrondhoofdstuk opgenomen. Deze regionale agenda is een kader voor de uitwerking van de omgevingsvisie van de deelnemende gemeenten. Het ondergrondhoofdstuk is een oproep aan de gemeenten in de Leidse regio om urgenties als energietransitie, bodemdaling, verzilting, klimaatverandering, duurzame productie van land- en tuinbouwgewassen en drukte in de ondergrond echt op te pakken.

Afbeelding 4: Conceptmatige weergave visie Hart van Holland: een aangesloten stedelijk gebied langs de oude Rijn met robuuste verbindingen naar de verschillende landschappen waarbinnen zich aantrekkelijke, vitale kernen bevinden. Alles is goed verbonden middels goed ingepaste infrastructuurnetwerken op verschillende schalen.

Leer de taal van de anderen spreken

Door samen te werken in een (grond)waternetwerk leren (grond)waterdeskundigen met verschillende specialisaties elkaars taal leren kennen. In de praktijk blijkt het ook voor (grond)waterdeskundigen van gemeenten enerzijds en van waterschappen en provincies anderzijds een leerproces om elkaars opgaven en ambities te begrijpen. Het werkgebied van de gemeenten is lokaal en heel praktisch, dat van de waterschappen en provincies regionaal en (op onderdelen) meer strategisch. Door met elkaar in gesprek te gaan leren de betrokkenen elkaars taal te begrijpen.

De volgende stap is om ook de taal van andere disciplines (ruimtelijke ordening, bouw, groen, etc.) te leren spreken. Ook dit groeit wanneer je als (grond)waterdeskundige meer in gesprek gaat met mensen van andere vakgebieden. Het gesprek met mensen van andere disciplines loopt vaak makkelijker als (grond)waterdeskundigen niet over water praten, maar over klimaatadaptatie (droogte en/of wateroverlast). Inclusief de consequenties ervan (dode bomen, hittestress enz.).

Samen weet je meer - gebruik de kennis in je regionale netwerk van (grond)waterdeskundigen

Het onderwerp (grond)water heeft verbinding met een groot aantal onderwerpen. Bijvoorbeeld met klimaatadaptatie, natuur en landschap, riolering, groen en bodemenergie. Al die verbindingen zijn te zien als een deelterrein met een apart kennisveld. Het is bijna onmogelijk voor een individuele grondwaterdeskundige om al die kennisvelden van grondwater tot in detail te beheersen. Tijdens het proces van visievorming komen veel van deze verbindingen aan de orde. Als grondwaterdeskundige kun je het gevoel krijgen dat je kennis ontoereikend is om een goede inbreng te leveren in het proces van visievorming of planvorming over een bepaald deelterrein. Vanwege de breedte van de onderwerpen is dat onontkoombaar. De praktijkvoorbeelden laten zien dat door de kennis van andere deskundigen op het gebied van (grond)water bij de gemeente, de provincie, het waterschap en (indien van toepassing) het drinkwaterbedrijf bij elkaar te brengen, de benodigde kennis voorhanden is.

In de eerste bijeenkomsten van het Netwerk Bodem en Ondergrond in de Leidse regio werd verkend hoe je de ondergrond aan de maatschappelijke opgaven van de regio verbindt. Het bleek lastig voor zowel de ondergronddeskundigen als voor de ruimtelijke ordenaars om onderwerpend aanpalend aan hun eigen vakgebied te bespreken. Onbekend terrein maakt onzeker. De les die ze hieruit leerden was: je hoeft niet alles zelf te weten, maar je moet wel weten bij wie je voor welk onderwerp moet zijn en wie je moet mobiliseren om de ondergrond in verbinding te brengen met een bovengronds planproces of project.

Bij veel gemeenten is beperkte kennis voorhanden over (grond)water. Waterschappen en provincies beschikken over veel meer kennis, veel op uitvoerend en op strategisch niveau. Om te zorgen voor goede beleidsmatige afstemming zijn de onderlinge relaties tussen de betrokken (grond)waterdeskundigen van de verschillende overheden van groot belang. Het opbouwen en onderhouden van deze relaties, waarin je steeds meer elkaars taal leert kennen, vergt een investering in tijd.

Ga in gesprek met je manager om voldoende tijd te krijgen voor het traject

Uit de handvatten in deze brochure blijkt het dat het traject van het voorbereiden en inbrengen van de ambities voor (grond)water in de omgevingsvisie en ruimtelijke projecten een grote inspanning vraagt. De (grond)waterdeskundigen die hieraan werken hebben ruimte nodig om zich inhoudelijk in de materie te verdiepen en hun kennis te

verbreden. En om (grond)water-vraagstukken te agenderen bij bestuur, ruimtelijke ordenaars en projectvoorbereiders. Dit is alleen mogelijk als zij hiervoor voldoende ruimte krijgen. Het is niet iets dat iemand er 'even bij' kan doen. Het is van belang om hier goede afspraken over te maken met de leidinggevende.

Tot slot:

Wacht niet tot het omgevingsvisietraject begint, maar start met het mobiliseren van het (grond)waternetwerk en ga samen aan de slag met de wateragenda!

De praktijkvoorbeelden illustreren dat het voorbereiden van de input vanuit (grond)water voor de omgevingsvisie op zichzelf al een heel proces kan zijn. Dit doe je samen met de regionale waterpartners. Dit traject vergt de nodige tijd. Door hiermee op tijd te starten, al voordat het gemeentelijke of provinciale omgevingsvisietraject van start gaat, voorkom je dat het proces van visievorming voor (grond)water onder grote tijdsdruk komt te staan.

BODEMCONVENANT.NL

Rijksoverheid

Interprovinciaal Overleg

 UNIE VAN
WATERSCHAPPEN

V N O N C W

 MKB
Nederland